

ФІСУН В. В.,

аспірант кафедри цивільного права
та процесу
(Державний податковий університет)

УДК 347.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.21>

**ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ,
ЗАВДАНИХ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ ВНАСЛІДОК АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ**

Внаслідок агресії Російської Федерації проти України збитків зазнають не лише фізичні особи, а й суб'єкти господарювання. Водночас, фокус уваги, у зв'язку з масштабністю пошкоджень, руйнувань та втрат, наразі спрямований на поновленні прав та інтересів фізичних осіб (які не є суб'єктами господарювання), в першу чергу, відновленні та будівництві об'єктів житлового нерухомого майна.

При цьому, відшкодування збитків суб'єктам господарювання наразі видається не менш важливим аспектом, оскільки важливою задачею залишається забезпечення належного функціонування економіки в Україні.

Водночас, наразі як в Україні так і на міжнародному рівні розробляються та запроваджуються або ж вже використовуються деякі механізми для відшкодування збитків суб'єктів господарювання, однак ефективність їх реалізації поки що не є визначеною та може бути оцінена лише з плином часу.

У 2022 році на нормативному рівні в Україні було розроблено та набув чинності порядок визначення шкоди та збитків, що, з правової точки зору, створює механізм, який дозволяє належним чином здійснити фіксацію та оцінку збитків, що буде в подальшому використано для відшкодування збитків. Відтак, наразі уніфіковано врегульований лише перший етап процедури відшкодування збитків, в той час як подальші дії суб'єктів господарювання можуть бути реалізовані в межах різних механізмів.

Для суб'єктів господарювання наразі доступним інструментом є звернення до судових установ як в межах так і поза межами кримінального провадження. Найближчим часом очікується надання їм можливості внесення інформації до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України. Водночас, ефективність застосування цих інструментів наразі залишається невизначеною.

Альтернативно або ж у сукупності із зазначеними вище інструментами, суб'єкти господарювання можуть розглянути залучення фінансування від міжнародних установ та організацій для більш швидкого та ефективного відновлення господарської діяльності.

У статті досліджено рівень розробки механізмів, які можуть бути застосовані суб'єктами господарювання в Україні для відшкодування збитків завданих їх об'єктам нерухомого майна внаслідок агресії Російської Федерації проти України, а також альтернативні механізми, застосування яких може бути розглянуто. Здійснено аналіз судової практики з зазначеної проблематики.

Ключові слова: відшкодування, збитки, шкода, суб'єкт господарювання, майно, реєстр.

Fisun V. V. Certain legal aspects of compensation for damages incurred to business entities as a result of the Russian Federation's aggression against Ukraine

As a result of the Russian Federation's aggression against Ukraine, not only individuals but also business entities are suffering damages. At the same time, the focus of attention, due to the scale of damage, destruction and losses, is currently pointed on restoring the rights and interests of individuals (who are not entrepreneurs), primarily the restoration and construction of residential real estate.

While so, the compensation for damages to business entities currently appears to be an equally important aspect, since ensuring the proper functioning of the economy in Ukraine remains an important task.

At the same time, some mechanisms are currently being developed and implemented both in Ukraine and internationally, or are already being used, to compensate for damages of business entities, but the effectiveness of their implementation has not yet been determined and can only be assessed over time.

In 2022, at the regulatory level in Ukraine, a procedure for determining losses and damages was developed and entered into force, which from a legal point of view creates a mechanism that allows for the proper recording and assessment of damages, which will subsequently be used to compensate for such damages. Thus, the first stage of the compensation procedure is currently regulated, while further actions of business entities can be implemented within the framework of various mechanisms.

For business entities, the current available instrument is to appeal to judicial institutions both within and outside the criminal proceedings. Soon, it is expected that they will be given the opportunity to enter information into the Register of Damages Caused by the Russian Federation's Aggression against Ukraine. At the same time, the effectiveness of those instruments remains currently uncertain.

Alternatively, or in combination with the above instruments, business entities can consider raising funding from international institutions and organizations for a faster and more effective recovery of economic activity.

The article examines the level of development of mechanisms that can be used by business entities in Ukraine to compensate for damages caused to their real estate as a result of the Russian Federation's aggression against Ukraine, as well as alternative mechanisms that can be considered. An analysis of judicial practice on the specified issues was carried out.

Key words: *compensation, damages, losses, business entity, property, register.*

Вступ. Стаття 41 Конституції України передбачає, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, та воно є непорушним. Водночас, примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості, а примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану [1].

Зазначене вище підтверджується і положеннями Цивільного кодексу України, де в статті 321 вказується, що право власності є непорушним, ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. При цьому, особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом, а примусове відчуження об'єктів права власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості, крім випадків, визначених цим нормативно-правовим актом [2].

Конституційний Суд України наголосив, що хоча право власності і не є абсолютним, втручання у це право може здійснюватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства, а при обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можуть вважатися такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів [3].

Таким чином, пошкодження, знищення або втрата будь-яким іншим чином (за винятком механізмів, прямо передбачених чинним законодавством) майна українських фізичних та юридичних осіб через збройну агресію Російської Федерації проти України, є неправомірним втручанням у право власності, а відтак порушенням законодавства України. При цьому, у зв'язку з широкомасштабним вторгненням, в Україні виникла потреба у розробці та прийнятті нормативно-правового регулювання щодо здійснення відшкодування за порушення права власності як безпосередньо фізичним особам, так і юридичним особам.

Відповідну проблематику у своїх працях досліджували Кучеренко Д. С., Мороз В. П., Абражевич Д. А., Шрамко С. С. та інші.

Постановка завдання. Ціллю цієї статі є дослідити рівень нормативної розробки механізмів, які можуть бути застосовані суб'єктами господарювання в Україні для відшкодування збитків завданих їх об'єктам нерухомого майна внаслідок агресії Російської Федерації проти України, а також альтернативні механізми.

Результати дослідження. Звертаючись до порушень права власності суб'єктів господарювання, варто відмітити, що з моменту початку широкомасштабного вторгнення важливим було запровадження механізмів для фіксації та документального оформлення збитків для можливості подальшого отримання відшкодування [4, с. 39]. У зв'язку з цим, Постановою Кабінету Міністрів України № 326 від 20 березня 2022 року було затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [5]. Відповідно до вказаного Порядку одним з напрямків є «економічні втрати підприємств», що включає втрати підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, втрати фінансових активів, а також упущену вигоду від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності [5]. При цьому, визначення шкоди та збитків підприємств здійснюється відповідно до Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності, затвердженої Наказом Міністерства економіки України та Фонду державного майна України № 3904/1223 від 18 жовтня 2022 року [6].

Відповідно, аналізоване нормативно-правове регулювання встановлює порядок та процедуру визначення шкоди та обсягу збитків, тобто, можливість уповноваженими особами задокументувати розмір порушеного права власності суб'єктів господарювання, що дозволить їм мати належні та достатні докази щодо факту завдання їм відповідних збитків.

Наступними можливими етапами отримання відшкодування можуть стати звернення до судових установ або ж внесення інформації до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України.

У контексті, судового стягнення збитків, деякі науковці у 2022 році звертали увагу, що на підставі існуючого нормативно-правового регулювання, суди України, розглядаючи з 2014 року справи, де відповідачем визначено Російську Федерацію, мають право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі або бізнесу в результаті збройної агресії за позовом, поданим саме до цієї держави [7, с. 147]. Тривалий час, така позиція на рівні Верховного Суду в Україні була відсутня, однак, у Постанові по справі № 308/9708/19 від 14 квітня 2022 року останній зазначив, що розглядаючи справу, де відповідачем визначено Російську Федерацію, суд України має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії Російської Федерації, за позовом, поданим саме

до цієї іноземної країни [8]. Таким чином, починаючи з квітня 2022 року, Верховний Суд сформулював позицію, що дозволила здійснювати судовий розгляд позовів фізичних осіб напряму до Російської Федерації, ігноруючи імунітет країни.

Верховний Суд у 2022 році також вказав, що на той час були відсутні будь-які механізми або інші міждержавні домовленості між Україною та Російською Федерацією щодо відшкодування збитків фізичним та юридичним особам, завданих внаслідок дій військової агресії Російської Федерації на території України, тому звернення до українського суду було єдиним ефективним засобом судового захисту порушених прав та законних інтересів позивача [9]. Видається, що така позиція в майбутньому може бути несприятливою для українських позивачів з огляду на розробку та запровадження механізмів для відшкодування завданих збитків.

Більше того, деякі дослідники звертають увагу, що у випадку відшкодування важливим є документування доказової бази щодо збитків для доведення вини як у рамках цивільного, так і кримінального провадження, оскільки в Україні відсутня норма права, яка б покладала відповідальність за усю шкоду, завдану внаслідок збройної агресії, на країну-агресора, тобто необхідним є доведення причинно-наслідкового зв'язку між шкодою та дією, якою таку шкоду було завдано [10]. Незважаючи на вищезазначене, господарські суди першої інстанції у 2023 та 2024 роках виносили рішення на користь українських позивачів, які є юридичними особами, інколи навіть не зазначаючи про наявність будь-яких кримінальних проваджень, зокрема, Рішення по справах № 916/2103/23 від 03 жовтня 2023 року [11], № 908/2205/24 від 30 жовтня 2024 року [12], № 922/3158/24 від 09 грудня 2024 року [13].

З іншого боку, відшкодування може відбуватися через суди іноземних юрисдикцій, міжнародні арбітражі або ж через певні спеціально створені комісії [7, с. 148], а також є можливим звернення до Європейського суду з прав людини [14, с. 22]. Однак, наразі рішення щодо відновлення порушеного права власності за шкоду, завдану агресією Російської Федерації після 24 лютого 2022 року, у зазначених інстанціях щодо українських суб'єктів господарювання не приймалися. Відтак, отримання юридичними особами рішень в українських судах створює формальні юридичні підстави для подальшої можливості отримання відшкодування на підставі такого рішення шляхом його виконання. Водночас, фактична відсутність Російської Федерації у судовому процесі може в подальшому створити перешкоди для отримання відшкодування шляхом пред'явлення апеляційних та касаційних скарг, затягування судових процесів тощо. Більше того, складним може бути виконання таких рішень в Україні, а також визнання та виконання за кордоном, де Російська Федерація може мати більше механізмів для захисту власних прав та інтересів.

Іншим механізмом, який може бути застосований для отримання відшкодування українськими суб'єктами господарювання є внесення інформації до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, який був створений на підставі Резолюції СМ/Res(2023)3 від 12 травня 2023 року «Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України» [15]. Постановою Кабінету Міністрів України № 365 від 29 березня 2024 року затверджено Порядок подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг [16].

Наразі механізм подання заяв розроблений лише щодо пошкоджених або знищених об'єктів житлового нерухомого майна фізичних осіб. Водночас, Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації частково приведений у відповідність до Резолюції СМ/Res(2023)3 та передбачає, що юридичні особи є суб'єктом подання щодо економічних втрат юридичних осіб усіх галузей економіки та установ (підкатегорія С1 Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації). Однак, внутрішнє нормативне регулювання та технічні можливості щодо подання заяв за підкатегорією С1 наразі відсутні, в той час як можливим є лише подання заяв щодо категорії А3.1 – пошкодження або знищення житлового нерухомого майна (підкатегорія А3.2 Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації).

Варто відмітити, що комплексного механізму щодо подальшого відшкодування збитків за заявами, внесеними до зазначеного Реєстру, не розроблено.

Для порівняння, варто звернути увагу на інший механізм, який передбачає відшкодування збитків за втрачене, знищене чи пошкоджене житлове нерухоме майно фізичних осіб. Такий механізм запроваджено відповідно до Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України», де зазначається, що для відшкодування таких збитків створюється окремий реєстр, а для розгляду питань щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна створюється спеціальна комісія [17]. Зазначений Закон встановлює окреме рамкове регулювання здійснення відшкодування завданих збитків, в тому числі можливість здійснення компенсації шляхом надання грошових коштів для відновлення, фінансування придбання, або ж передачу у власність відновленого об'єкта нерухомого майна [17]. Проте, для здійснення компенсації за пошкоджене, втрачене або зруйноване нерухоме майно суб'єктів господарювання аналогічного механізму наразі не розроблено.

Висновки. Наразі суб'єкти господарювання, що зазнали збитків внаслідок агресії Російської Федерації проти України можуть застосовувати деякі механізми для здійснення відшкодування таких збитків.

Щодо відшкодування збитків за шкodu завдану об'єктам нерухомого майна суб'єктів господарювання, останні можуть звернутися до судів в Україні як в межах так і поза межами кримінального провадження для отримання судового рішення щодо стягнення збитків з Російської Федерації. Водночас, оцінити ефективність зазначеного вище інструменту не є можливим з огляду на те, що за наслідком винесення судового рішення ключовим етапом для отримання відшкодування є його виконання на території України або за її межами. В Україні відсутнє спеціальне законодавство щодо таких судових рішень та вони можуть бути виконані лише в загальному порядку, в той час як виконання таких рішень за межами України може становити значну складність з огляду на доступність більшої кількості правових засобів для Російської Федерації.

Суб'єкти господарювання можуть також розглянути звернення до іноземних судових установ, однак, розгляд таких справ буде здійснюватися в загальному порядку, займати тривалий строк, та бути дуже дорогим для українських суб'єктів.

Іншим механізмом, який частково розроблений та запроваджений в Україні, є отримання відшкодування через Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України. Можливість подачі заяв до цього Реєстру суб'єктами господарювання є нормативно закріпленою, водночас, наразі технічно недоступною. Більше того, внесення інформації є лише першим етапом щодо отримання відшкодування, а подальші компоненти цього механізму ще не розроблені.

Отже, ефективного способу захисту щодо відшкодування збитків, завданих об'єктам нерухомого майна суб'єктів господарювання внаслідок агресії Російської Федерації проти України наразі не запроваджено і такі особи продовжують звертатися до українських правоохоронних органів та судових установ з метою отримання формальних документів для підтвердження їх прав на отримання відшкодування, в той час як момент отримання відшкодування по суті поки що є невизначеним.

У зв'язку з цим, пропонується розглянути розробку внутрішнього державного механізму та відповідного регулювання щодо відшкодування збитків суб'єктам господарювання за аналогією до Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України».

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.01.2025).
3. Рішення Конституційного Суду України від 05 червня 2019 року у справі № 3-391/2018(6048/18). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/3_p1_2019.pdf (дата звернення 02.01.2025).
4. Кучеренко Д. С., Артюшенко О. Фіксація шкоди, завданої агрокомпаніям війною в Україні. *Scientific forum: theory and practice of research*. 2023. С. 39-40.
5. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова від 20.03.2022 р. № 326 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 02.01.2025).
6. Про затвердження Методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності: Наказ від 18.10.2022 р. № 3904/1223 / Міністерство економіки України, Фонд державного майна України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text> (дата звернення 02.01.2025).
7. Мороз В. П., Абражевич Д. А. Правові механізми стягнення шкоди, завданої бізнесу війною. *Юридичний вісник*. 2022. № 4 (65). С. 145-149.
8. Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (дата звернення 05.01.2025).
9. Постанова Верховного Суду від 18 травня 2022 року у справі № 760/17232/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312> (дата звернення 05.01.2025).
10. Шрамко С. С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Випуск 84: частина 4. Серія ПРАВО. С. 371-376.
11. Рішення Господарського суду Одеської області від 03 жовтня 2023 року у справі № 916/2103/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114150683> (дата звернення 05.01.2025).
12. Рішення Господарського суду Запорізької області від 30 жовтня 2024 року у справі № 908/2205/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122896848> (дата звернення 05.01.2025).
13. Рішення Господарського суду Харківської області від 09 грудня 2024 року у справі № 922/3158/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123818787> (дата звернення 05.01.2025).
14. Завгородня Ю. В. Способи відшкодування майнової шкоди внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Всеукраїнська наукова конференція «Українське сьогодні – 2022: реалії війни та перспективи відновлення країни»* : Матеріали конференції. Донецький національний технічний університет. Луцьк. 2022. С. 20-22.
15. Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України: Резолюція від 12.05.2023 р. № CM/Res(2023)3 / Комітет Міністрів Ради Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#n4 (дата звернення 01.04.2023).
16. Про затвердження Порядку подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг: Постанова від 29.03.2024 р. № 365 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення 07.01.2025).
17. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 р. № 2923-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#n194> (дата звернення 07.01.2025).

